TRAGEDIILE LUI IRIS MURDOCH

Autor: Teodora Ciobanu | 8 august 2023

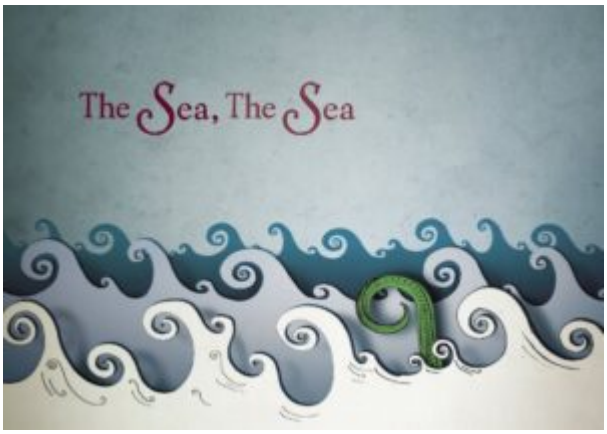

Într-un interviu acordat poetei și jurnalistei islandeze Steinunn Sigurðardóttir în 1985, Iris Murdoch mărturisește că intenția și speranța ei sunt ca romanele sale să se încadreze în marea tradiție a romancierilor – referindu-se, desigur, la scriitori precum Feodor Dostoievski, Thomas Mann sau Jane Austen. William Shakespeare reprezintă pentru ea o categorie în sine, un talent atât de neobișnuit de cuprinzător, căruia numai gândirea în termeni mitologici sau religioși îi poate face dreptate. Murdoch continuă mai apoi să susțină cu multă convingere că motivele pentru care cineva s-ar abate de la această tradiție, încercând să o ignore sau să inventeze una paralelă, trebuie să fie extraordinar de întemeiate, căci nu merită să încerci să scrii decât dacă ești în dialog și îndrăznești să te măsori cu acești oameni. Fără referințe pretențioase la canonul occidental, îți dai seama că Murdoch respiră scrierile celor pe care i-a studiat la Oxford, în faimosul program *Greats*, și mai apoi i-a devorat în camera neîncălzită și nemobilată din 5 Seaforth Place, Londra, încercând să își ajute prietena, gânditoarea analitică Philippa Foot, să scape de complexul de inferioritate de a nu fi fost familiară cu marea literatură.

…Acestea fiind numai câteva dintre detaliile care stârnesc curiozitatea cu privire la Iris Murdoch și care mi-au suscitat dorința de a duce puțin mai departe câteva intuiții ce mi-au plutit prin minte despre *The Sea, The Sea* (am ales varianta în englezește, fiind primul roman al ei pe care îl citesc, dar nu am dubii că traducerea Antoanetei Ralian, care de altfel conversa febril cu scriitoarea, este pe măsura cărții). Am avut o dificultate semnificativă de a alege care dintre temele, ideile sau aspectele ei să le surprind mai mult. Iar despre viața și gândirea lui Iris Murdoch se pot scrie încă alte multe cărți. Ce vreau să spun este că nu știu dacă îi voi face dreptate nici ei, nici cărții, dacă într-adevăr acest roman este cel mai reprezentativ dintre cele 26 ale ei, dacă publicul n-ar trebui să o cunoască mai bine altfel, de pildă, în ipostaza de studentă și apoi profesoară de filozofie în Oxfordul dominat de filozofi precum R. M. Hare, Gilbery Ryle, A.J. Ayer. Sau de prietenă apropiată a impunătoarei Elizabeth Anscombe. În Iris Murdoch se pot găsi de toate, iar eu aleg oarecum la întâmplare doar ceva: să vorbesc despre *Marea, Marea*.

Începutul romanului poate da impresia că suntem transpuși pe nesimțite într-un scenariu tipic de Hollywood: Charles Arrowby, un dramaturg și regizor renumit la nivel mondial, consacrat mai ales pentru reprezentații ale pieselor lui Shakespeare, decide să lase în urmă o viață de celebritate și să se mute din apartamentul său din Londra într-o casă izolată și nemodernizată de pe malul mării englezești pitorești (casă care are chiar și un nume, Shruff End) din dorința de a reflecta în tihnă asupra vieții sale, de a-și găsi liniștea de care nu a avut parte niciodată și, deloc nesemnificativ, de a lăsa în spate numerosele și tumultoasele relații amoroase pe care le-a avut de-a lungul vieții. Tot ce vom afla despre el va fi la persoana I, căci cum altfel ar putea să reflecteze vedeta noastră decât scriindu-și memoriile, în lumina propriilor reflectoare?

Felul conștient în care descrie cum a decis să înceapă acest proces purificator și nobil și cum speră ca pe parcursul lui să devină o persoană mai înțeleaptă și reflexivă este tragi-comic tocmai prin această speranță nemărturisită, cu care mulți dintre noi trăim că, după ce am făcut toate greșelile care se pot face și ne-am afundat în cele mai întunecate colțuri ale naturii umane, posedăm totuși capacitatea magică ca *oricând* (după 40 de ani) să revenim, dacă *chiar* vrem, nu doar pe linia de plutire, ci să ne împlinim cele mai profunde năzuințe, să ne actualizăm toate acele potențialități pe care am știut, cumva, mereu că le avem și pe care le-am lăsat să se risipească din vanitate. Mai amânăm puțin, doar puțin, acest moment de autoiluminare, autodepășire, de luare în primire a sinelui și a vieții noastre… Numai să vrem și o să arătăm de ce suntem de fapt în stare! Iar Charles vrea să arate că deține această putere asupra sinelui – nu permite nimănui să ia legătura sau să treacă pe la el, refuză electricitatea și apa curentă în casă, se hotărăște să înoate ori de câte ori are ocazia și să exploreze localitatea și zona din jurul casei sale – vechiul sine nu mai există, totul pare îndepărtat, o încurcătură nefericită de care el s-a spălat pe mâini. Pe veci. Speranța unui nou început este sinceră și înălțătoare. Până când…

…După numai câteva zeci de pagini în care aflăm cele mai mici detalii despre rutina pe care Charles și-a format-o în ultimele săptămâni – despre pasiunea sa de a găti și savura rețete simple, dar diferite, în fiecare zi, despre plăcerea de a înota și dificultățile pe care le întâmpină, despre prietenia cu poștașul sau antipatiile din partea localnicilor care îl recunosc de la televizor –, acesta mărturisește că i-a scris de fapt, *în joacă*, uneia dintre fostele sale iubite, Lizzie. Felul în care este descrisă femeia destăinuie una dintre cele mai importante trăsături ale personajului nostru, de la care vor porni nenumărate nenorociri: *egoismul*. Nu doar că Lizzie este o actriță cunoscută fiindcă *el a făcut-o să fie așa*, dar este și femeia pe care el o iubește cel mai „liber” – adică nu a avut niciodată o problemă în a o abandona și a se întoarce la ea oricând a dorit. El o provoacă să vină la Shruff End, fiind conștient că, din slăbiciune, ea nu se va opune. Când află într-o scrisoare că, în lipsa lui, Lizzie a încercat să construiască o relație cu un alt fost tovarăș din lumea teatrului, Gilbert, e în stare să îi reproșeze acest lucru, având pretenția de a-i fi la dispoziție chiar și când el nu o vrea. O subordonare totală, obiectivantă, lipsită de

orice limite sensibile. Ne dăm seama destul de repede cât de departe este Charles de a fi pe drumul înțelepțirii și cât de improbabilă este purificarea sa prin izolare, ascetism și reflecție. Nu apucăm să ne adâncim bine în carte și scopul inițial al protagonistului se evaporă. Ne încearcă justificat suspiciuni dacă nu cumva totul urmează să se transforme într-o telenovelă.

Și într-un fel, asta se întâmplă. Pe măsură ce ni se dezvăluie personalitatea lui Charles, experimentăm o alternanță continuă între, pe de o parte, o formă de superficialitate puerilă, chiar imorală, ce se manifestă cel mai clar în descrierile relațiilor sale cu oamenii (prieteni și iubite) și a desconsiderării totale față de anunțata transfigurare a propriei persoane și, pe de altă parte, momente de profunzime intelectuală, artistică și chiar psihologică, precum este acela în care reflectează asupra lumii teatrului. „Teatrul este o lume a obsesiei”, iar astfel de obsesii te determină „să lucrezi din greu, ca un demon”. Aflăm că există totuși pentru Charles un esențial pe care nu îl disprețuiește și nu își permite să îl trateze superficial. El poartă o dragoste profundă muncii sale, chiar dacă recunoaște că, paradoxal, nimic din ceea ce există în spatele scenei nu e de adâncime: dezamăgire, consumare, exces, disperare, nehotărâre, decadență – lumea teatrului este fundamental profană și chiar demonică, oamenii ei se hrănesc din îmbârligături amoroase, din drama succesului sau decăderii peste noapte, din puterea pe care o au asupra altora. Nu are nicio reținere în a recunoaște că i-a dominat conștient pe toți prietenii săi actori și pe toate iubitele sale atunci când a fost regizor, fapt din care a derivat plăcere și mulțumire. Singurul lucru care rămâne inexplicabil pentru el este cum a reușit totuși, tocmai din cele mai decadente dintre arte, să apară Shakespeare – nu doar ca cel mai mare dramaturg, ci cel mai mare gânditor al umanității. Cum a putut să își transforme obsesiile într-o forță spirituală, purificându-le? Înțelegem că Charles însuși nu a reușit să se apropie niciodată de asta, rămânând doar un simplu obsedat, captiv în totalitate pasiunilor irațională specifice lumii artistice.

Ne întoarcem însă la lista de femei – le cunoaștem pe rând pe Clement, actrița cu 20 de ani mai bătrână decât Charles, dar încă fascinantă prin prezența, ținutele, senzualitatea sa, Rosina, femeia isterică și nebună de gelozie, dar pe care Charles nu a putut să o părăsească prea ușor, apoi Rita, Doris… și altele despre care nu mai apucăm să aflăm detalii. Dincolo de obsesia, egoismul și tendințele realmente tiranice pe care Charles recunoaște că le-a manifestat fără opreliști în toate aceste relații, partenerele sale nefăcându-se mai puțin vinovate de sadomasochism și nebunie, persoana lui Charles pare să se transfigureze la amintirea unei singure femei – unica sa iubire: Mary Hartley Fitch. Telenovela continuă: suntem familiari cu motivul tânărului care și-a pierdut dragostea „pură”, adolescentină, și care, rănit fiind, nu a mai putut niciodată să aibă o relație de dragoste sinceră, trădând la rândul său așa cum a fost și el trădat. Această singură dragoste, dacă ar fi dăinuit, ar fi prevenit toate dezamăgirile și traumele ce au urmat. S-a întâmplat că cea pe care voia să o ia de soție, cea cu care își trăise într-o completă inocență anii adolescenței, nu doar că a refuzat fără nicio explicație viața

împreună, ci a fugit, în complicitatea rudelor sale, din orașul în care cei doi locuiau și nu a mai putut fi contactată vreodată. Toate acestea, cel mai probabil, din cauza unei partide mai bune, o alegere pragmatică ce îi fusese indicată de către familie.

Astfel, acestui contrast dinamic între superficialitate și iraționalitate totală, o delăsare în voia pasiunilor, și o anumită profunzime și luciditate în ceea ce privește lumea teatrului și munca dedicată ei, personalității lui Charles i se mai adaugă o contradicție la fel de dezorientantă. Dacă până acum am avut de-a face cu o serie de descrieri deșănțate, cu acele *love affairs* din care toți cei implicați ies sleiți și dezgustați, asta neoprindu-i să o ia din nou și din nou de la capăt, deodată descoperim că, pentru Charles, există fie asta, fie ceva ce s-ar numi „iubirea pură"; relațiile stabile, care se finalizează de obicei prin căsătorie, sunt mai rele decât ambele extreme tocmai din cauza faptului că *le evită*, pierzându-și vitalitatea și autenticitatea:

> „Căsătoria e un fel de spălare pe creier, care păcălește mintea să accepte atâtea orori… Cât de dezordonați și urâți și lipsiți de șarm ajung oamenii căsătoriți fără ca măcar să observe asta. Uneori mă gândesc la toate aceste orori numai pentru a mă delecta cu faptul că am scăpat de ele!"

„Prezenței eterne și îngrozitoare a căsătoriei" Charles preferă, în schimb, „magia întâlnirilor și despărțirilor". Însă, dincolo de căsătorie, există relația pe care a avut-o cu Mary Hartley – lipsită de orice formă de egoism, de legături intime, o formă platonică a iubirii care, tocmai fiindcă este atât de utopică, e imposibil de crezut că va rezista timpului neatinsă. Charles este convins că orice formalizare a acestui tip de iubire este menit să o transforme într-o tortură, într-un secret groaznic pe care cei doi soți aleg voluntar să îl ascundă de lume în spatele unei căsnicii mediocre, dar sigure și previzibile. Tocmai fiindcă acest ideal nu poate fi atins, singura variantă care mai rămâne este cea îmbrățișată de el – posesii nepermanente, pasionale, care, în mizeria lor, măcar nu pretind să fie altceva decât un amalgam de dorințe subiective.

Odată ce personajul Charles este astfel conturat, momentul în care prinde viață nu este, cum ar putea părea, când fostele lui iubite încep să vină, pe rând, la Shruff End, manifestând crize de gelozie și isterie, ci când acesta descoperă ceva de necrezut – „iubirea lui pură", Mary Hartley, nu doar că trăiește în același sat cu el, fiind căsătorită, ci îl și urmărește de mai multe ori fără ca el să știe inițial asta. Din acest moment, Murdoch îi lasă spațiu neîngrădit lui Charles pentru a-și manifesta pasiunile și pentru a transforma într-un dezastru viețile tuturor personajelor care au legătură cu el. Charles Arrowby își reia rolul de regizor tiranic, de data aceasta asupra vieții familiei Fitch, asupra iubitelor sale, asupra vărului și prietenilor săi. Asistăm la scene grotești în care Mary este răpită și închisă la Shruff End, asta după ce Charles nu se poate stăpâni să nu îi „viziteze" din senin, insistent, pe cei doi soți în propria lor casă și să și-l însușească pe

Titus, fiul pe care familia Fitch îl adoptase, dar care fugise de acasă de câțiva ani de zile. Mary Hartley, victima principală a întregii povești, nu doar că este încuiată în cameră și forțată să reia relația cu Charles, însă aflăm că însăși căsnicia ei era un secret sumbru – din momentul în care soțul ei, Ben, a aflat de la Mary despre existența relației adolescentine cu Charles, a presupus în permanență că ea îl înșală în secret, această gelozie patologică luând forma unei realități de zi cu zi pentru Mary, care era supusă unor interviewări continue.

După o serie de dialoguri agonizante, în care aparentul ideal al „iubirii pure" este zdrobit de obsesia și egoismul lui Charles, care nu poate accepta că Mary nu dorește să renunțe la căsnicia ei, așa cum e ea, ne dăm seama că puterile de demiurg ale lui Charles, încercarea lui patologică de a-i subjuga pe toți din jurul lui, nu pot totuși domina destinele atâtor oameni. Mary este lăsată, în final, să plece, asta nu fără să existe victime colaterale – Titus. Părăsind treptat acest scenariu eșuat pe care era atât de hotărât să îl ducă la bun sfârșit, împotriva întregii rezistențe care venea din partea realității, cartea se încheie explicit sub imperiul lui *Life goes on*. Charles își reia viața de dinainte, ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat, iar tragedia a cărui autor a fost este doar o amintire zbuciumată printre celelalte amintiri zbuciumate.

Ceea ce mi se pare, poate, cel mai curios în toată această poveste nu este lipsa tonului moralizator al lui Murdoch – ceva ce i-ar fi total necaracteristic –, cât lipsa de reflecție a tuturor personajelor asupra dramelor ce au avut loc. Aproape că nu există niciun moment în cadrul romanului în care vreunul dintre cei implicați să se oprească și să se întrebe de ce li se întâmplă, lor și celor din jur, toate aceste lucruri, de ce trec prin atât de multă suferință. Chiar și Mary Hartley, în încercarea de a opune rezistență obsesiei lui Charles, este incoerentă în explicațiile și motivațiile sale, fiind departe de a fi inocentă în povestea propriei sale torturi. Tot ce vedem sunt pasiuni peste pasiuni, neputințe care se ciocnesc frontal, fără ca vreun personaj să le frâneze în vreun fel. Totul este luat exact așa cum vine, însă nu cu stoicism, ci cu un anumit gust pentru catastrofă care, odată activat, ajunge până în pânzele albe.

Murdoch nu își iartă și nici nu își menajează personajele, ci lasă psihologia lor umană să se manifeste spectaculos, sofisticat în detalii, dar în același nesofisticat în manifestări, superficial și în același timp profund, cu un scop terapeutic de înțelegere a vieții interioare ale personajelor, și în același timp lasându-ne impresia că nu e mare lucru de înțeles în ce privește cultivarea iraționalității. Iris Murdoch este remarcabilă în descâlcirea acestor motivații încâlcite, însă rămâne destul de intrigantă întrebarea despre cum ar putea ea să împace o astfel de poveste cu cealaltă preocupare a sa, filosofică, în care vorbește despre puterea transformatoare a dragostei și compasiunii și despre suveranitatea binelui. În mod evident, în *Marea, Marea*, binele supraviețuiește destul de șifonat, intenția ei părând a fi cea de a arăta imposibilitatea oricărei forme de ideal și a transformării în mod real a unei persoane. Personajele ei pur și simplu nu au

noțiunea de a învăța din greșeli, nu sunt transfigurate în niciun fel de nenumăratele tragedii, așa cum, de pildă, se întâmplă în romanele lui Dostoievski, despre care se poate spune că sunt la fel de iraționale și în care personajele își produc la fel de mult rău, însă tocmai pentru ca schimbarea lor să fie, la final, dramatică prin descoperirea valorilor creștine.

Nu ar fi greșit să speculăm că aceasta este o altă cheie de interpretare – Murdoch arată tragediile prin care trec niște personaje care sunt cu totul scoase în afara spațiului moralității și lăsate pe tărâmul artei, înțelese ca spațiu dincolo de bine și de rău. Chiar ea mărturisește într-un interviu acest gând cu care se confruntă uneori, și anume că pare aproape imposibil să scrii despre oamenii buni, fiindcă, prin natura lor, ei sunt meniți să fie „invizibili" – nu sunt contradictorii, distructivi, schimbători și excentrici. În schimb, personajele negative sunt cele care stârnesc întotdeauna „valuri", cu ele se întâmplă mereu ceva, produc confuzie și neliniște care se cer a fi explorate. Interesant este că, chiar și în această observație pe care o face și care, într-un fel, este adevărată, în viziunea lui Iris Murdoch pare să domine acest binom format din două tipuri umane fundamentale total opuse – sfântul sau înțeleptul, omul eminente bun, și omul obișnuit, întotdeauna profund viciat și incapabil de a se reforma.

Aici merită totuși amintit James, vărul lui Charles care, în tot peisajul telenovelistic al cărții, este o prezență stranie – venită mai degrabă din filozofia lui Murdoch. Aflăm despre James nu doar că este budist practicant, dar că înțelepciunea pe care a dobândit-o prin practicile sale i-a permis un control extraordinar dinspre psihic asupra corpului, putere care poate aparține numai unei persoane care și-a trăit în mod profund spiritualitatea. În contrast cu Charles care se întreba dacă nu halucina monștrii acvatici de la LSD, îl avem pe James care are un perfect control asupra minții sale. Acest mod de a crea o prăpastie de netrecut între binele ideal, pe care îl ating numai câțiva aleși, și binele real, întotdeauna impur, specific tot restului lumii e, cred, ceva specific lui Murdoch și nu pot să nu mă întreb cât de mult contribuie viziunea sa filozofică platonică la asta. Să nu existe oare o cale de mijloc între Charles și James, să fie oare vorba despre un dar natural al dorinței nestrămutate de a face binele pe care doar cei aleși îl primesc, pe de o parte, și o viață obișnuită în care binele este evacuat total de pasiuni, pe de altă parte?

Printre dialogurile interminabile, care uneori te scot din minți prin iraționalitatea lor, cartea este presărată cu astfel de întrebări și teme și, într-un fel, nu am putea nega că lipsa unor repere metafizice și morale cu care ne pune față în față Murdoch nu este de fapt specifică secolului ei, spre deosebire de lumea lui Jane Austen sau Dostoievski, unde anumite seturi de valori încă subzistau. Poate că tocmai de aceea trăim astăzi într-o lume mai degrabă platonică, în care oamenii sunt de obicei conduși de instincte, iar cei care aleg o altă cale ne par prea abstracți și ideali pentru a fi credibili, reali. Poate că accesul la lumea formelor perfecte nu mai este posibil și tot ce avem este această

imperfecțiune structurală a ființei umane pe care o subliniază constant Murdoch. Cum se tot repetă despre gândirea modernă, ea ne arată „omul așa cum este el”, nu cum ar trebui să fie. Ieșind din lumea lui Charles, însă, nu poți să nu te scuturi și să speri că lucrurile *nu trebuie* să stea așa. *Life does not just go on*, iar cu alte ocazii Iris își va invita cititorii să contemple posibilitatea binelui, după ce s-au familiarizat bine de tot cu iadul, prin intermediul romanelor sale reprezentative pentru orientarea literară realistă. De aceea cred că Murdoch trebuie mai degrabă cunoscută cu răbdare, punând în legătură diversele sale ipostaze, ca scriitoare și ca gânditoare.

Imagine: Detaliu din coperta englezească a romanului „The Sea, The Sea”.